

Міністерство освіти та науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

Історико-філологічний факультет

Кафедра української та зарубіжної літератур

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АНАЛІЗУ
ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ: СУЧАСНІ ВЕКТОРИ
ДОСЛІДЖЕНЬ**

Збірник наукових статей

Одеса

2023

УДК 811.161.2'42 (075.8)

Рекомендовано до друку Вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(протокол № 4 від 26 жовтня 2023 року)

Редакційна колегія

Авксентьєва Г. А., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Боєва Е. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Павлюк Н. Л., кандидат філологічних наук, викладач – відповідальний редактор.

Яремчук Н. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Рецензенти

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Олексенко В. П. – доктор філологічних наук, професор кафедри української і слов'янської філології та журналістики Херсонського державного університету.

Теорія та практика аналізу художнього тексту: сучасні вектори досліджень : збірн. наук. статей. Одеса : Університет Ушинського, 2023. 203 с.

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2023

2. Гнаткович Т. Д. Синтаксис простого та простого ускладненого речення : програма факультативного курсу для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням української мови. *Методичні діалоги*. 2010. № 2. С. 6–13.
3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. За ред. К. Г. Городенської. Київ : ВД Дмитра Бураго, 2017. 749 с.
4. Державний стандарт базової середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України № 898 від 30 вересня 2020 року URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartivpovnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>
5. Загнітко А.П. Методи, методики дослідження сучасного синтаксису. *Науковий вісник Чернівецького університету*. № 475–477. 2009. С. 207–213.
6. Концепція «Нова українська школа». Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 16 серпня 2016 р. URL : <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/>
7. Українська мова. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (зі змінами, затвердженими наказом МОН України від 07.06.2017 № 804). URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalniprogrami-5-9-klas>.

Наталія ЯРЕМЧУК,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української та зарубіжної літератур
Університету Ушинського
Альона ТІСЕВИЧ,
студентка 3 курсу
історико-філологічного факультету
Університету Ушинського

ФІЛОСОФСЬКА КАТЕГОРІЯ ЩАСТЯ В РОМАНІ ФРАНСУА МОРІАКА «ТЕРЕЗА ДЕСКЕЙРУ»

Постановка проблеми. У цій праці маємо намір проаналізувати поняття щастя, представлене у якості філософської категорії. Зокрема, дослідити як автор використовує наративи різних філософських шкіл задля розкриття зазначеного поняття. Таким чином, за допомогою вивчення поведінкових моделей головної героїні роману, маємо намір дати визначення цієї фундаментальної філософської категорії у міфопоетиці Франсуа Моріака та зробити внесок у ширшу філософську дискусію про природу щастя та його роль у житті людини.

«Тереза Дескейру» – роман, що був написаний у 1927 році видатним французьким письменником Франсуа Моріаком (1885 – 1970). У творі досліджується складна природу людського щастя. Дія розгортається в сільській місцевості, у Франції, на початку ХХ століття та розповідає про життя Терези Дескейру, молодої жінки, яка намагається знайти сенс і мету свого існування. Протягом усього твору персонажі шукають щастя, але сама природа до останнього залишається невловимою, такою, що не підлягає детермінації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Починаючи власне дослідження, вважаємо потрібним позначити ті інтелектуальні системи, які вплинули на самого письменника. Так, дослідниця Марта Енн Крокетт відзначає: «Найголовніше, Моріак – католик, що знаходиться під впливом янсенізму, праць Паскаля і Расіна... Він практикуючий католик; однак він наполягає на тому, що він не є творцем католицьких романів, а є католиком, який пише романи» [3, с. 4]. Релігійність письменника проявляється у тому, що він проводить антропологічні дослідження, послуговуючись тезами християнського вчення імпліцитно, про це пише і дослідниця Сесіль Дженкінс: «Моріак вирішив припинити писати формально як

католицький романіст, натомість цьому прагнути до простого натуралістичного зображення світу, стверджуючи, що це само по собі є «непрямою апологією християнства» [2, с. 5].

Мета статті: дослідити філософську категорію щастя у романі «Тереза Дескейру» Франсуа Моріака.

Виклад основного матеріалу. В цьому аспекті авторського світогляду виявляється вплив на нього філософії янсенізму. Янсенізм – це рух, що розвивався всередині католицької церкви у XVII ст. як форма реакції проти «язичницьких», вільнодумних положень, що мали свій розвиток у XVI ст., під час епохи Відродження. Вже у XX ст. янсеністи виступають проти модерністських тенденцій відокремлювати релігію від повсякденного життя. Традиційним для янсенізму є песимістичний погляд на світ, де людина несе відповідальність за першородний гріх, витримуючи нещастя земного життя [1, с. 194], проте в індивідуальній інтерпретації янсеністського вчення Франсуа Моріака людина отримує відповідальність за своє життя, як відповідальність за примирення своєї природи з Богом та законами його творіння. Кінцева мета такого «синтезу» — це щастя, про що і йдеться у творі видатного філософа-янсеніста Блеза Паскаля «Думки», який до того ж був добре знайомий Ф. Моріаку: «Усі люди шукають щастя. Винятків тут немає, хоч би якими різними засобами вони не користувалися. Усі прагнуть цієї мети. Одні йдуть на війну, а інші ні, але за цим все те ж єдине бажання, що тільки по-різному розуміється. Воля ніколи не робить нічого, що мало б інший предмет. Ось що рухає всіма вчинками людей, навіть, тих, хто зібрався вішатися» [5, с. 146]. Для філософії янсенізму є характерним положення про те, що початком самосвідомості людини є її усвідомлення свого нещастя, своєї недосконалості, і, як наслідок, прагнення до щастя і самовдосконалення. Остаточна реалізація прагнення не є можливою, а отже, життя людини втілюється у безперервному бажанні, предмет якого розташований поза потенційністю. Інакше кажучи, людина втілює собою

інтенціональність, спрямованість, рух до безкінечного та неосяжного. Відтак, щастя у даній філософській системі виступає зовнішнім імперативом до останнього, воно детермінується негативно через те, чим воно не є.

Виходячи з даного положення, спробуємо проаналізувати як подібна філософська інтерпретація поняття «щастя» реалізована у романі «Тереза Дескейру», тобто виявлятимемо негативні визначення поняття щастя, що представлені у романі. По-перше, головною героїнею роману є Тереза Дескейру (у дівочтві Ларок), її роздуми щодо структури сповіді своєму чоловіку, з приводу вчиненої над ним спроби отруєння, складають основну частину змісту нарративу. У спробі виявити власну мотивацію щодо скоєного злочину, вона одночасно рефлексує над своїм нещастям. Таким чином, увесь майбутній переказ подій своєму чоловікові має відповісти на питання про те, що робило Терезу «нешасливою», що породжувало у ній відчай, що, врешті-решт, втілювалося у деструктивних вчинках.

Розмірковуючи над періодом до заміжжя, Тереза Ларок питає себе: «Чи справді я була вже такою щасливою?» [6, с. 6]. Період до укладання шлюбу з Бернаром Дескейру, від дитинства до юності, вона визначає у своїх роздумах як період чистоти та щастя, яке не було усвідомленим, де відчуття радощів було автономним від зовнішнього предметного світу. Такими є її шкільні роки, де навіть страждання не супроводжувалося відчуттям провини, воно було органічною складовою соціальних інтеракцій і саме тому могло бути сприйнято і позитивно: «Мені було солодко від болю, що його завдавала ближнім, бо ж сама терпіла від них. Найбезневинніші розваги були джерелом і горя, і радості» [6, с. 10]. У якості найщасливіших хвилин свого життя, вона визначає розмови з подругою, сестрою її майбутнього чоловіка Бернара – Анною. Переживання щастя під час цих розмов теж уявляється Терезі незалежним від будь-якої каузальності: «Та чи сходилася Анна в чому-небудь з Терезою? Читання вона ненавиділа, любила тільки шити, базікати і сміятися. В той час як Тереза з однаковою жадобою накидалася на роман

Поль де Кока і взагалі на все, що можна було знайти в цьому домі, Анна ніколи ні над чим не задумувалась. У них не було жодного спільного уподобання, окрім цієї насолоди бути разом» [6, с. 11].

Проте в цій безгрунтовності власного гарного стану, Тереза зустрічається зі страхом, адже відсутність фундаменту та причинності формують почуття невизначеності, і саме через це Тереза виходить заміж за Бернара Дескейру: «Що штовхнуло її до цього шлюбу як не відчуття страху? Практична дівчина, хазяйновита дитина, вона поспішала зайняти певне становище, знайти своє чітко визначене місце в житті. Ніколи вона не була такою розсудливою, як у ті часи» [6, с. 12]. Таким чином, відповідаючи своєму жаху, Тереза намагається відповідати власній соціальній ідентичності, вона є донькою заможних батьків, володарів землі, а отже, має роль у її збереженні та примноженні.

Аналізуючи наведене рішення головної героїні, можемо виявити два визначених нею зовнішніх чинники щасливого життя: матеріальне благо та традиція. Перше із позначених проявляється у її роздумах щодо масштабів лісів, якими володіє Бернар Дескейру: вона цікавиться цифрами та підрахунками, що їх обговорюють чоловіки у домі батька, вона приміряє на себе роль хазяйки великого статку. Друге із зазначених втілено у її раціональному підході до шлюбу: вона розуміє необхідність такого союзу за розрахунком і підкорюється традиції, дотримуючись необхідних родинних устоїв та правил.

За думкою дослідниці Марти Енн Крокет, тема пошуку щастя у світі матеріальних благ є однією з характерних для усієї творчості французького письменника [3, с. 9]. Для жителів аристократичних родин південно-західної частини Франції, яких Франсуа Моріак зазвичай зображує, володіння матеріальними благами є фундаментальною основою життя, причиною існування кожної родини та засобом, за допомогою якого вона намагається підвищити своє становище в суспільстві. Моріак чітко формулює золоте

правило цих людей в одному реченні Терези Дескейру: «Зрештою, і політики вистачало, щоб вивести з рівноваги цих людей, які, незалежно від того, чи були лівими чи правими, повністю сходилися в найголовнішому: власність – це єдине щастя на світі, і не варто й жити, не володіючи землею» [6, с. 15]. Дослідник Мартін Тернелл коментує цю ідею, зазначаючи: що «багаті землевласники на словах поклоняються релігії, але їхня справжня релігія – це культ сім'ї, їхнього суспільного становища, їхніх сосен, їхніх виноградників, їхніх грошей» [4, с. 302]. Значення, що надається цій любові до матеріального блага, впливає на характери книг настільки, що воно стає «чудовиськом», що переважає над іншими причинами життя. Можемо простежити, що у бажанні багатства, як і у бажанні щастя, існує один важливий аспект: багатії шляхом накопичення майна та грошей шукають форму задоволення, яке ніколи не може бути досягнуто, оскільки кожна нова вигода чи придбання лише сильніше стимулює їхнє бажання. Невпинний рух, що є фундаментальним у визначенні щастя як філософської категорії, є проявленим і у процесі збагачення. Різниця все ж полягає в тому, що багатство не задовольняє саме себе, воно виходить поза прагнення лише володіння, спрямовуючись до особливого емоційного задоволення, до чогось поза собою, – коли щастя тотожне само собі. Постійна суміжність із знанням про необхідність чогось поза процесом збагачення, яке вже невпинно втілюється, призводить до відсутності бажання у головної героїні, її індиферентності. Саме тому, розмірковуючи над побутом свого класу, Тереза зауважить чоловікові: «Невже у тебе не буває відчуття, як у мене, нашої повної непотрібності? Ні? Тобі не здається, що життя таких людей, як ми, дивовижно подібне до смерті?» [6, с. 18].

Другою із характерних тем для творчості Ф. Моріака є тема пошуку щастя в традиції [3, с. 17]. Суспільство в романах письменника базується на підтримці культурних і сімейних традицій, які разом утворюють «атмосферу тиску», що зумовлює сюжети романів і проти якої бунтують персонажі

французького автора. Саме в сім'ї закони соціальної системи виражаються і виконуються найбільш чітко. Сім'я – основа суспільства, в той час як особистість не має великого значення. Існують певні обов'язки, які супроводжують право членства в сімейній одиниці. Одна з них – принесення індивідуальної ідентичності в жертву груповій. Найвищим обов'язком кожного члена сім'ї є участь у її колективній волі. Такий механізм покликаний підкорювати відчуття невідомості, утворюючи відчуття стабільності та порядку, – на думку його персонажів, в цьому і полягає дійсне щастя.

У романі це продемонстровано спочатку долею Анни – молода дівчина ігнорує тези реакційного світосприйняття своїх батьків, які застерігають її від зустрічей з людьми іншої національності та статусу, натомість Анна починає стосунки із Жаном Азеведо. Подібна поведінка доньки погрожує нестабільністю майбутньому сімейному побуту і саме тому, голова родини пані де ла Трав робить різні способи порушити зустрічі молодих людей. Жан Азеведо втілює в собі подвійну погрозу, він є метафорою постійної безгрунтовності і пошуку: «Ви тут приречені брехати до самої смерті», [6, с. 25] – так, він промовляє до Терези. Коли головна героїня згадує його, вона зазначає, що на думку юнака не було б жахливіше падіння, ніж відректися від самого себе, натомість святість полягає не у відреченні від власної індивідуальності, а у прийнятті її, що означає постійну культивуацію усього благого, яке в ній є. Жан є тим, хто перемагаючи себе – перемагає і страх, закликаючи цим Анну і Терезу (яка знаходила власного чоловіка цікавим тільки до зустрічі з Азеведо) до звільнення. Подібна девіантна поведінка означає крах усього сталого і безпечного, а отже, домінація спокою Сен-Клера і Аржелуза витісняє молодого чоловіка до простору апофеозу безгрунтовності і руху – Парижу. Взагалі усі герої, що не підлягають загальній ідентичності цих консервативних місць, тим чи іншим чином витісняються: Беллад – бабуся Терези по материнській лінії, втікає і стає

забутою для кожного; вбивця Дагер, що втілює невдалу спробу втечі і помирає зв'язаний на арештантській баржі; новий священник, що через власну замкнутість стає об'єктом пліток; Анна, волю якої утихомирюють за допомогою шлюбу з прагматиком Дегілемом і сама Тереза, яку, за її волевиявлення, на сімейній раді вирішено поступово знищити.

Головній героїні знадобиться багато часу, щоб усвідомити цю закономірність, і саме тому, коли її чоловік все ж задасть питання, про яке, вона думає протягом своєї довгої дороги, вона відповість йому те, що буде йому зрозумілим: «Хіба ти не знаєш, що все це сталося через оті твої сосни?... Так, я хотіла стати єдиною власницею твоїх сосен» [6, с. 40]. Вона знає, що Бернар ніколи не зможе зрозуміти справжні причини її вчинків – вона тільки почала розуміти сама. Вся ідея в тому, що вона задихалася в застійній атмосфері, що її індивідуальність була знищена, що не могла винести лицемірства людей, з якими їй доводилося жити, що була ув'язнена не лише фізично, але й ментальною, ніколи не могла бути зрозумілою для Бернара. Але він міг повірити цьому поясненню бажання володіти всім, бо воно мало відношення до його власного досвіду. Отже, щоб задовольнити його цікавість і дозволити їй піти із миром, вона дає йому відповідь, на яку він очікував.

Якщо повернемося до аналізу філософської категорії щастя і використаємо поняття шляху та бажання, які в ньому задіяні, як ми визначили вище, зможемо побачити, що у ході невпинного бажання, чим визначається щастя, об'єктом стає щось *інше* від наявного досвіду. Натомість сталість та реакційність виступають своєрідним «фільтром», що не допускає потенційності розвитку іншого у будь-якій формі. Саме це викликає непорозуміння у стосунках Терези із людьми, адже щоб вберегтися від жаху невловимого та динамічного – потрібно забезпечити себе від погрози зустрічі з ним у самій свідомості.

В останніх рядках роману Тереза Дескейру раптово визначить: «Мене приваблювало не це місто з суцільного каменю, не лекції й музеї. Я люблю оцей живий ліс, що рухається навколо; у ньому вирують шалені пристрасті, які спричиняють ще страшніший бурелом, ніж найстрахотливіша буря. Нічний стогін сосен в Аржелузі зворушував мене тільки тому, що промовляв до мене людською скаргою» [6, с. 43].

Висновки. Таким чином, визначаємо наступні негативні визначення філософської категорії щастя, які сформульовані у романі: щастя не є таким, яке досягається у процесі збагачення, щастя не є таким, що може бути реалізоване у сталості, натомість позитивне може бути відкрите в ході антропологічного аналізу Франсуа Моріака, визначення щастя як процесу, безкінечного руху й еволюції.

Література

1. Albert Guerard, *The Life and Death of an Ideal: France in the Classical Age*. New York : Charles Scribner s Sons., 1928.
2. Cecil Jenkins, *Mauriac*. New York : Barnes & Noble, Inc., 1965.
3. Martha Ann Crockett. *Francois Mauriac and the search for happiness*. The University of North Carolina at Greensboro, 1968.
4. Martin Turnell, *The Art of French Fiction*. Norfolk, Connecticut: New Directions Books, 1959.
5. Блез Паскаль. *Думки*. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. 704 с.
6. Моріак Ф. *Гадючник; Дорога в нікуди; Тереза Дескейру: романи*. Львів : Вища школа, 1986. 450 с.

Олена Белік,
магістрантка I р. н.
історико-філологічного факультету
Університету Ушинського

ФУНКЦІЇ ЗАСОБІВ ГУМОРУ ТА САТИРИ В ОПОВІДАННЯХ

Г. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА